

4. Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього» № 3909-IX від 21.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

5. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD+%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC+%D1%81%D1%83%D0%B4#w2_1;

6. Проект Закону України «Про ратифікацію Римського статуту міжнародного кримінального суду» № 0072 від 22.02.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49833

7. Проект Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 0086 від 22.05.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50983

8. Проект Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» № 11538 від 02.09.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44789>

9. Проект Закону України «України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із прийняттям Закону України "Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини"» № 11539 від 05.12.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44790>

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD+%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC+%D1%81%D1%83%D0%B4#w2_1

Луценко Юрій Васильович

професор кафедри кримінального права та кримінології ННІПП НАВС, доктор юридичних наук, професор

Смаглюк Олександр Володимирович
професор кафедри кримінального права та кримінології ННІПП НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

АДАПТАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Сучасний стан воєнних злочинів в Україні демонструє необхідність термінової адаптації Розділу XX КК України до вимог міжнародного

кримінального права. Широкий спектр протиправних діянь окупантів – включаючи біологічну зброю, захоплення заручників та екоцид – вимагає від слідчих органів високої точності у зборі доказів та кваліфікації за статтями 438, 441 та 442 КК України. Особливої уваги потребує імплементація концепції відповідальності військових командирів за злочини підлеглих, що є стандартом Римського статуту і наразі впроваджується в українське законодавство для посилення правової позиції держави на міжнародній арені.

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України стала безпрецедентним викликом для національної системи правосуддя. Масштаби та систематичність вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та актів агресії актуалізували питання ефективності кримінально-правової відповіді за такі суспільно небезпечні діяння. Центральне місце у цьому процесі посідає Розділ XX КК України (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку).

Попри численні спроби реформування, чинна редакція Розділу XX КК України залишається об'єктом гострої критики як з боку науковців, так і практиків. Основна проблема полягає у суттєвій невідповідності національних дефініцій стандартам міжнародного кримінального права, зокрема Римському статуту Міжнародного кримінального суду. Недосконалість у КК України формулювань щодо воєнних злочинів та прогалини в імплементації принципу командної відповідальності створюють ризики для правової визначеності та можуть перешкоджати реалізації принципу комплементарності у відносинах з Міжнародним кримінальним судом.

Трансформація національного законодавства у цій сфері – це не лише юридико-технічне завдання, а й питання міжнародного престижу та відновлення справедливості для жертв конфлікту. Отже, спробуємо дослідити дані питання більш детально.

1. Правова природа та системна роль Розділу XX КК України у забезпеченні глобальної стабільності

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку становлять особливий масив суспільно небезпечних діянь, що посягають на фундаментальні засади існування світової цивілізації. У системі КК України Розділ XX відіграє роль інструменту імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права в національну правову систему [9]. Ці злочини відрізняються від інших видів кримінальних правопорушень своїм об'єктом, який виходить за межі інтересів окремої особи чи держави, охоплюючи безпеку всього міжнародного співтовариства.

Об'єктом аналізованої групи злочинів є мир між народами, безпека людства як біологічного виду та стабільність міжнародного правопорядку,

заснованого на Статуті ООН та багатосторонніх конвенціях. Суб'єкт цих злочинів, як правило, є загальним – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, хоча за посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) відповідальність настає з 14 років. Суб'єктивна сторона характеризується виключно прямим умислом, де винний усвідомлює глобальні наслідки своїх дій.

Історичний контекст та сучасна збройна агресія РФ проти України зумовили радикальну трансформацію Розділу XX КК України. Якщо до 2014 року більшість його норм сприймалися як «мертві» або теоретичні, то з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України у 2022 році вони стали основою для реєстрації понад 170 тис. кримінальних проваджень, серед яких: позасудові страти українських військовополонених; масове використання катівень на окупованих територіях; репресивна судова система, яка діє на захоплених територіях та в самій Росії; сексуальне насильство, у тому числі проти дітей; примусове переміщення і депортація українських громадян; системні злочини проти власності на окупованих територіях; застосування хімічної зброї та ін. [11]. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та прийняття імплементаційного законодавства у 2024 році завершили процес гармонізації українського права з міжнародними стандартами, запровадивши концепції командної відповідальності та деталізувавши поняття злочинів проти людяності.

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та імплементація національного законодавства адаптує кримінальне та кримінальне процесуальне законодавства України до положень права Європейського Союзу, а саме узгоджує положення КК України з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду та забезпечує кримінально-правове переслідування за найбільш тяжкі міжнародні злочини, а саме – злочин геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини [3].

II. Пропаганда війни та інформаційний супровід агресії: правове розмежування статей 436 та 436-2 КК України

Інформаційна складова сучасної війни є не менш руйнівною за кінетичну дію. КК України передбачає два основні механізми протидії деструктивному інформаційному впливу: ст. 436 КК України (Пропаганда війни) та ст. 436-2 КК України (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників).

Стаття 436 КК України спрямована на запобігання майбутнім конфліктам. Її диспозиція охоплює публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту [12]. Ця норма застосовується до ситуацій, коли війна ще не розпочалася, а метою винного є схилення суспільства до її початку. Натомість ст. 436-2 КК України, набула чинності

у березні 2022 року, має ретроспективно-актуальний характер, оскільки стосується конкретної агресії РФ, що триває з 2014 року [8].

Судова практика за ст. 436-2 КК України демонструє жорстку позицію держави щодо інформаційних колаборантів. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду підтверджує вироки з реальним позбавленням волі до 5 років за глорифікацію окупантів у соціальних мережах.

Як вказано в постанові Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, що суд першої інстанції неповною мірою врахував вимоги закону, які об'єктивно впливають на звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема: характер і ступінь тяжкості вчинених обвинуваченим злочинів, які є нетяжким та тяжким проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, а також те, що дії обвинуваченого становлять велику суспільну небезпеку, вчинені в умовах воєнного стану на території України. Апеляційний суд акцентував, що обвинувачений здійснював виправдовування збройної агресії, глорифікацію представників збройних формувань РФ в період воєнного стану в Україні, що свідчить про виражені українофобські переконання, негативне ставлення до української влади та народу, підтримання російської агресії проти України [4]. Виправдовування трактується як спроба довести «правоту» агресора, визнання правомірною – як посилення на нібито законні підстави (наприклад, «захист населення Донбасу»), а заперечення – як заперечення самого факту збройного нападу чи окупації. При цьому прямий умисел винного полягає у бажанні нав'язати іншим особам свою прихильну думку до дій агресора [8].

III. Злочин агресії: лідерська відповідальність та імунітети

Стаття 437 КК України (Злочин агресії) встановлює відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Це правопорушення прийнято вважати міжнародним злочином, оскільки він є першопрчиною всіх наступних порушень законів та звичаїв війни.

Одним із найскладніших аспектів кваліфікації за цією статтею є визначення суб'єкта. Велика Палата Верховного Суду у своїх рішеннях 2024 року підкреслила, що злочин агресії має «лідерський характер». Це означає, що відповідальність за ст. 437 КК України можуть нести лише особи, які за своїм посадовим становищем або політичним впливом спроможні контролювати чи керувати політичними або воєнними діями держави-агресора. Рядові виконавці, які не мають впливу на стратегічні рішення, не можуть бути суб'єктами цього злочину, що відповідає Кампальським поправкам до Римського статуту [5].

Проте національні суди України продовжують напрацьовувати практику, де ст. 437 КК України іноді інкримінується в поєднанні з воєнними злочинами (ст. 438 КК України) для підкреслення системності дій окупаційних угруповань. У період з 2015 по 2023 роки було винесено близько 20 вироків, де фігурувала ст. 437 КК України, хоча більшість із них

стосувалися початкового етапу агресії [17]. Сучасний підхід вимагає розмежування між виконавцями актів агресії та тими, хто ці акти планував на стратегічному рівні.

IV. Воєнні злочини: систематизація масштабних порушень гуманітарного права

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) є найбільш масовою категорією правопорушень у сучасній Україні. Станом на березень 2026 року Офіс Генерального прокурора зареєстрував понад 213 тис. таких епізодів [1]. Диспозиція цієї статті є бланкетною, оскільки вона відсилає до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема до Женевських конвенцій 1949 року та Гаазьких конвенцій [9].

Аналіз статистичної звітності показує, що станом на початок березня 2026 року в Україні зафіксовано близько 213 200 епізодів воєнних злочинів, скоєних російськими військовослужбовцями. 242 росіян вже отримали вироки в судах, 22 засуджені очно [11]. Особливу увагу слід звернути на рішення українських судів, які підтверджують можливість притягнення до відповідальності цілих груп військовослужбовців РФ за жорстоке поводження з цивільними, навіть якщо індивідуальна роль кожного не була доведена до деталей, але встановлено спільний умисел на терор [6]. Також критично важливим є розслідування сексуального насильства (понад 300 зафіксованих випадків), що є частиною ширшої стратегії деморалізації населення.

Зброя масового знищення: від заборони застосування до контролю над обігом. КК України розділяє відповідальність за застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України) та за дії, пов'язані з її розробленням, виробництвом та обігом (ст. 440 КК України). Суспільна небезпека цих злочинів полягає не лише у масовій загибелі людей, а й у довгостроковому генетичному та екологічному впливі на людство.

Стаття 439 КК України карає за безпосереднє застосування хімічної, біологічної чи ядерної зброї, забороненої міжнародними договорами. Хоча існують інші види зброї масового знищення (радіологічна, променева, інфразвукова), міжнародними конвенціями наразі чітко табуйовані саме перші три. Хімічна зброя визначається через токсичні властивості речовин, що можуть призвести до смерті або тривалої шкоди. Частина 2 ст. 439 КК України передбачає суворе покарання, аж до довічного позбавлення волі, якщо застосування призвело до загибелі людей.

Стаття 440 КК України охоплює «підготовчий» етап: розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут або транспортування зброї масового знищення. Суб'єктивна сторона цих злочинів – лише прямий умисел. Важливо зауважити, що до осіб, які вчинили ці злочини, не застосовуються строки давності, що підкреслює їх екзистенційну загрозу для світу.

Екоцид як глобальний злочин проти середовища існування. Екоцид (ст. 441 КК України) в Україні визначається як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу [10]. На відміну від злочинів проти довкілля (Розділ VIII Особливої частини КК України), екоцид у Розділі XX КК України розглядається як загроза самому існуванню безпеки людства.

Так, до кримінальних правопорушень, що пов'язані з екоцидом слід віднести посягання на об'єкти атаки РФ протягом 2022–2025 років. До таких об'єктів посягання відносять:

атаки на нафтобази (Рівненщина, Харківщина), що призвели до масштабних пожеж, знищення резервуарів, забруднення ґрунтів [10];

атака на Каховську ГЕС кваліфіковано як екоцид, що призвело до затоплення територій, руйнування екосистем [2, с. 155–157];

атаки на ядерні об'єкти (Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут [15], ЗАЕС [13]);

атака на Оскільське водосховище, що призвело до знищення водних ресурсів, загибель риби у промислових масштабах. Дане водосховище входило до десяти найбільших в Україні. Воно було рекреаційною зоною для мешканців Донецької, Луганської та Харківської областей. Також водосховище слугувало системою водорегулювання басейнів сусідніх річок: Осколу та водойм, пов'язаних із Сіверським Донцем. Це водосховище регулювало рівень води, що впливало на водопостачання населенню [7].

Головною проблемою доказування екоциду є оціночність понять «масове знищення» та «екологічна катастрофа». Існує нагальна потреба в удосконаленні ст. 441 КК України через визначення конкретних критеріїв екологічної шкоди та впровадження методик оцінювання екосистемних послуг. Загальні збитки довкіллю України вже перевищили 2 трл. грн., що вимагає створення нових міжнародних механізмів компенсації, аналогічних Компенсаційній комісії ООН.

Геноцид: захист національних та етнічних груп від винищення. Геноцид (ст. 442 КК України) є найтяжчим злочином, що характеризується спеціальним умислом (*dolus specialis*) на повне або часткове знищення групи як такої (національної, етнічної, расової чи релігійної) [16]. Склад цього злочину включає не лише вбивства, а й створення умов, розрахованих на фізичне знищення, запобігання дітонародженню або примусову передачу дітей.

В умовах повномасштабної війни РФ проти України питання геноциду постало особливо гостро у контексті масової депортації дітей на територію агресора. Для кваліфікації за ст. 442 КК України необхідно довести, що ці дії є частиною цілеспрямованої політики на стирання української ідентичності. На відміну від воєнних злочинів, де об'єктом є окремі особи чи об'єкти, при геноциді об'єктом є саме існування групи.

Злочини проти людяності: впровадження стандартів Римського статуту. До жовтня 2024 року українське законодавство мало суттєву прогалину – відсутність окремої норми про злочини проти людяності. Прийняття ст. 442-1 КК України виправило цю ситуацію, імплементувавши положення ст. 7 Римського статуту [3].

Злочини проти людяності визначаються як умисні діяння, вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Під «нападом» закон розуміє багаторазове вчинення діянь на виконання політики держави чи організації.

Отже, повномасштабна збройна агресія РФ проти України стала критичним викликом для національної системи правосуддя, що зумовило необхідність докорінної трансформації кримінального законодавства. Центральним елементом цієї трансформації є адаптація Розділу XX КК України до стандартів міжнародного права, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Трансформація національного права в цій сфері є не лише юридико-технічним процесом, а й стратегічним кроком для забезпечення міжнародного престижу України та відновлення справедливості для всіх жертв конфлікту через реалізацію принципу невідворотності покарання за найтяжчі міжнародні злочини.

Список використаних джерел:

1. В Україні зареєстровано понад 213 тисяч воєнних злочинів росіян. URL: <https://suspilne.media/1255088-v-ukraini-zareestrovano-ponad-213-tisac-voennih-zlociniv-rosian/#:~:text=В%20Україні%20зареєстровано%20понад%20213%20тисяч%20воєнних%20злочинів%20росіян.>
2. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія Право. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 152–159.
3. Верховна Рада України прийняла імплементаційний Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: <https://court.gov.ua/press/news/1683067/>.
4. Виправдовування збройної агресії та глорифікація російських загарбників: ВС залишив у силі реальне покарання засудженому. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1482057/>.
5. Військова агресія РФ має бути належно оцінена задля вдосконалення міжнародного права – голова Верховного Суду. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1638451/>.

6. Воєнні злочини без строку давності: як українські суди формують практику реального покарання агресора. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/354323-voennye-prestupleniya-bez-sroka-davnosti-kak-ukrainskie-sudy-formiruyut-praktiku-realnogo-nakazaniya-agressora>.

7. Екоцид в Харківській області. Яку шкоду довкіллю завдала Росія й чому цей злочин складно довести. URL: <https://gwaramedia.com/ekocid-v-harkivskij-oblasti-yaku-shkodu-dovkillyu-zavdala-rosiya-j-chomu-czej-zlochyn-skladno-dovesti/>.

8. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>.

9. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_10_06_Mazur_03_10.pdf.

10. Офіс Генерального прокурора України розпочав кримінальне провадження за статтю «екоцид» через дії росії в Україні. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ofis-heneralnoho-prokurora-ukrajiny-rozpochav-kryminalne-provadhennya-za-statteyu-ekotsyd-cherez-diji-rosiji-v-ukrajini>.

11. Понад 170 тисяч воєнних злочинів: Офіс Генерального прокурора окреслив масштаби злочинів РФ на зустрічі з міжнародними партнерами. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-170-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-generalnogo-prokurora-okresliv-masstabi-zlociniv-rf-na-zustrici-z-miznarodnimi-partnerami>.

12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. URL: <https://legal100.org.ua/pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-ta-kryminalnogo-proczesualnogo-kodeksiv-ukrayiny-u-zvyazku-z-ratyfikacziyeyu-rymskogo-statutu-miznarodnogo-kryminalnogo-sudu-ta-popravok-do-nogo/>.

13. Серйозна ескалація. Що відомо про атаку безпілотників на ЗАЕС. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd14j7rkr9eo>.

14. Стаття 439. Застосування зброї масового знищення. URL: <https://mego.info/матеріал/стаття-439-застосування-зброї-масового-знищення>.

15. У Харкові російські війська обстріляли з «градів» ядерний об'єкт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3421882-u-harkovi-rosijski-vijska-obstrilali-z-gradiv-adernij-obekt.html>.

16. Юридична класифікація (Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [код 250 10 20100]). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/jj1083>.

17. Які особливості судового розгляду злочинів за статтею 437 Кримінального кодексу України? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yaki-osoblyvosti-sudovoho-rozghliadu-zlochyniv-za-stateiu-437-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>.

Нєбитов Андрій Анатолійович

доктор юридичних наук, професор,
заступник Голови Національної
поліції України

Тичина Дмитро Михайлович

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності НАВС

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІЦЕЙСЬКИХ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

З початку повномасштабної збройної агресії проти України, національна система кримінальної юстиції зіткнулася з безпрецедентним викликом – необхідністю забезпечення ефективного розслідування воєнних злочинів, які не становили значної частини практики національних правоохоронних органів, у зв'язку з чим суб'єкти сторони обвинувачення не мали достатнього практичного досвіду кваліфікації, документування, розслідування, а також забезпечення процесуальних гарантій потерпілих.

Варто наголосити, що створення Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, покликаною служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку [1], ознаменувало новий етап розвитку правоохоронної системи держави. Разом із тим повномасштабна збройна агресія проти України поставила перед державою низку принципово нових викликів, пов'язаних із необхідністю адаптації національного законодавства до реалій воєнного стану. Однією з таких проблем є визначення правового статусу поліцейських у контексті збройного конфлікту, зокрема у випадках їх захоплення противником [2, с. 221].

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, статус військовополонених надається законним учасникам воєнних дій – комбатантам. Сам термін «комбатант» (від франц. *combatant* – «той, що воює») використовується для позначення осіб, які мають право безпосередньо брати участь у воєнних діях у межах міжнародного збройного конфлікту. У контексті воєнних дій на території України такими особами є, передусім, військовослужбовці збройних сил держав, що